

دومین همایش بین المللی و چهارمین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی

دانشگاه تهران - ۳۰ آذر ۹۶

ناملی در مبانی حق و حقوق در رویکرد حقوق اسلام

فاطمه زارع منصوری

دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه آیت الله حایری یزد

Email: Fzmansori@yahoo.com

چکیده

به رغم اینکه جوامع بشری ، تعریف واضح و روشنی از مفهوم حق ، چه در ادیان خویش و چه در مجامع بین المللی اعم از اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب 1948 میلادی ، و گفتمان حقوقی نتوانسته اند ارائه دهند ، بلکه در تبیین کرامت انسانی دچار انحراف گردیده اند لیکن در بادی امر برای پی بردن به ماهیت و مفهوم حق ، حقوق و کرامت انسانی ، در این پژوهش با روش تحلیلی ، توصیفی به مفهوم حق و کرامت انسانی در حقوق اسلام که بصورت جامع و دقیق تشریح شده خواهیم پرداخت لیکن آنچه حائز اهمیت برای درک صحیح مفهوم حق و کرامت انسانی باید به خواستگاه آن یعنی حقوق اسلام تمسک جست .

واژگان کلیدی: حق ، حقوق ، کرامت انسانی ، ادیان ، حقوق اسلام

دومین همایش بین المللی و چهارمین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی

دانشگاه تهران - ۳۰ آذر ۹۶

مقدمه

امروزه تبیین مفهوم حق و جایگاه آن در عرصه حقوق داخلی کشورها و عرصه بین المللی یکی از مباحث اساسی جوامع بشری است، لذا از حیث تحلیلی با توجه منابع معتبر اسلامی میتوان چنین برداشت نمود، تنها مکتبی که در تبیین حق و حقوق و کرامت انسانی دست خوش ابزار سیاست، قدرت طلبی و مقاصد نامشروع نگردیده، حقوق اسلام است که نه تنها سطح و سیعی از حقوق را برای انسان تبیین و شرح نموده است بلکه به معنای واقعی کرامت انسانی به همه جوانب پرداخته است و انسان با تکیه بر کرامت انسانی و قدرت تفکر و تعقل خویش می تواند از تمامی حقوق بهره مند گردد لیکن تاجایی که موجبات انحراف فرد و جامعه نگردد لذا در این پژوهش باتامل در منابع معتبر اسلامی در پی یافتن مبانی حق و کرامت انسانی خواهیم پرداخت.

پیشینه تحقیق

برای انجام این پژوهش به انجام بررسی کامل پیرامون پیشینه تحقیق پرداخته ایم که شامل موارد ذیل می باشد رساله حقوق امام سجاد (ع)، نهج البلاغه، تفسیر نمونه ج 25، رسائل ج 16، بحارالانوار ج 71، تفسیر المنار ج 5، کافی ج 7، جامع السعادات ج 2، قرآن

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، روش تحلیلی، توصیفی است.

حق خداوند

و اما حق بزرگتر خداوند آن است که او را بپرستی و چیزی را شریک او قرار ندهی و اگر از روی اخلاص چنین کنی، خدا بر خود مقرر کرده کار دنیا و آخرت تو را به عهده گیرد و آنچه از آن بخواهی برایت نگه دارد. (رساله حقوق امام سجاد(ع) 1385) حق در اصل، به معنی مطابقت و هماهنگی است و به همین دلیل به آنچه با واقعیت موجود، تطبیق می کند، حق گفته می شود، و این که به خداوند حق می گویند، به خاطر آن است که ذات مقدس او بزرگترین واقعیت غیر قابل انکار در عالم هستی است، و به عبارت روشن تر: حق یعنی موضوع ثابت و پابرجائی که باطل به آن راه ندارد. خداوند بی مانند است: (... لیسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ...) سوره ی شوری، آیه 11 ... هیچ چیزی مانند او نیست ... این جمله، در حقیقت، پایه ی اصلی شناخت تمام صفات خدا است که بدون توجه به آن، به هیچ یک از اوصاف پروردگار نمی توان پی برد، زیرا خطرناکترین پرتگاهی که بر سر راه پویندگان طریق معرفه الله قرار دارد، همان پرتگاه تشبیه است که خدا در وصفی از اوصاف، شبیه مخلوقاتش بداند، این امر، سبب می شود که به دره ی شرک سقوط کند. به تعبیر دیگر، او وجودی است بی پایان و نامحدود از هر نظر، و هر چه غیر او است محدود و متناهی است از هر نظر. از نظر عمر، قدرت، علم، حیات، اراده، فعل، و خلاصه همه چیز، و این خط تنزیه و پاک شمردن خداوند از نقایص ممکنات است. به همین دلیل، بسیاری از مفاهیمی که در مورد غیر خداوند، ثابت است در مورد ذات پاک او اصلا معنی ندارد.

حق نفس

حق نفس بر تو آن است که به تمام و کمال، آن را در راه اطاعت خدا قرار دهی، پس ادا نمایی به زبان و گوش و چشم و دست و پا و شکم و دامنت حقوقشان را، و در ادای حق آن ها از خداوند کمک بجویی. (رساله حقوق امام سجاد(ع) 1385) پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند: (آن کس که نفس خود را شناخت خدایش را شناخته است.) (بحار الانوار، 1366)

دومین همایش بین المللی و چهارمین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی

دانشگاه تهران - ۳۰ آذر ۹۶

حق حاکم

حق پیشوای حکومت بر تو این است که بدانی تو عامل امتحان او قرار داده شده ای و او نیز به وسیله ی حق سلطه ای که بر تو دارد، آزمایش می شود. مخلصانه به نصیحت او گوش فرا دهی و با او به منازعه بر نخیزی، در حالی که او بر تو مسلط است که سبب هلاکت خود و او خواهی شد. و برای او فروتنی و نرمش داشته باش تا آنجا که رضایت او را به دست آری و زیانش به دین تو نرسد و در این باره از خداوند کمک می جویی، و با او در عزت معارضه نکن و عناد و دشمنی نوری، زیرا اگر چنین کنی هم خود و هم او را ناسپاس کرده ای و خودت را در معرض بی میلی او قرار داده ای و او را نیز در معرض هلاکت خود قرار داده ای و تو سزاواری که کمک کار معین او شمرده شوی بر ضرر خود و شریک او باشی در هر چه تأثیر کند، و حول و قوه ای جز از ناحیه ای خدا نیست. (رساله ی حقوق امام سجاد (ع) 1385) ای کسانی که ایمان آورده اید دعوت خدا و پیامبر را اجابت کنید هنگامی که شما را به سوی چیزی می خواند که مایه ی حیاتتان است. (سوره انفال، آیه 24)

حق اقلیت های دینی

حق اهل ذمه، حکمش این است که آنچه را که خدا از ایشان پذیرفته تو نیز پذیرا باش و به عهد و ذمه ای که خدا برای آنها مقرر داشته وفا کنی و آنها را در آنچه از ایشان مطالبه شده و باید عمل کنند به آن عهد حواله کنی، با ایشان به حکم خدا عمل کنی و از ظلم و ستم بر آنها بپرهیزی، زیرا آنها در پناه خدا و رسول او هستند، زیرا به ما رسیده که: هر کس معاهدی را ظلم کند، من دشمن اویم، پس در این راه تقوا پیشه کن. (رساله ی حقوق امام سجاد (ع) 1385) همان ها که از خانه و شهر خود، به نا حق رانده شدند، جز اینکه می گفتند: پروردگار ما، خدای یکتاست و اگر خداوند بعضی از مردم را به وسیله ی بعضی دیگر دفع نکند، دیرها و صومعه ها، و معابد یهود و نصارا، و مساجدی که نام خدا در آن بسیار برده می شود، ویران می گردد و خداوند کسانی را که یاری او کنند (و از آئینش دفاع نمایند) یاری کند؛ خداوند قوی و شکست ناپذیر است. (سوره حج، آیه 40)

حق رعیت (مردم)

حق زیر دستان تحت سلطه و حکومت تو این است که بدانی آنها به خاطر ضعف خود و نیرومندی تو، رعیت تو گشته اند، پس بر تو واجب است که درباره ی آنان به دادگری عمل کنی و برای آنها همچون پدری دلسوز باشی و خطاهای آنان را که از روی نادانی انجام داده اند ببخشی و در مقابل کیفر اعمال بد آنها شتاب نکرده و خداوند را به خاطر توانایی که به تو داده سپاسگذار باشی. (رساله ی حقوق امام سجاد (ع)، 1385)

حقوق مالک و برده

حق کسی که بر تو سلطنت تملک دارد مثل حق سلطان است، حق مالک همچون حق سلطان است. جز این که مالک حق ویژه ای دارد که او ندارد، و حق ویژه او تو را به اطاعت در هر کم و بیش ملزم می نماید، در صورتی که حق او با حق واجب خداوند در تضاد نباشد و بین تو و حق خدا حایل نباشد، اگر چنین شود حق خداوند مقدم است و آنگاه که حق خدا را انجام دادی نوبت ادای مالک فرا می رسد و باید بدان مشغول شوی و حول و قوه ای جز از طرف خدا نیست. (رساله ی حقوق امام سجاد (ع) 1385) و اما حق زیر دست مملوکت (برده) این است که بدانی او آفریده ی پروردگار توست و هم گوشت و هم خون توست. تو مالک او نیستی به خاطر آفرینش، بلکه خدا او را آفریده، تو آفریننده گوشت و چشم او نیستی و روزی او در دست تو نیست. همه ی اینها را خداوند کفایت کرده و بر عهده گرفته است. سپس او را مسخر تو قرار داده و تو را بر او امین ساخته، او را به دست تو ودیعت سپرده تا تو آن امانت را حفظ کنی و با روش او با وی رفتار کنی. پس باید از هر چه خود می خوری به او بخورانی و از هر چه

دوین همایش بین المللی و چهارمین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی

دانشگاه تهران - ۳۰ آذر ۹۶

خود می پوشی به او بپوشانی و بیش از توان به او تکلیف نکنی، و اگر از او اکراه داری خود را از مسئولیت الهی نسبت به او بیرون بری و با دیگری عوض کنی و خلق خدا را مورد شکنجه و آزار قرار ندهی و حول و قوه ای جز از طرف خداوند نیست. (رساله ی حقوق امام سجاد (ع) 1385)

حق همسایه

حق همسایه این است که در غیاب او نگاهبانش باشی و در حضورش او را گرمی داشته و یاور و کمک کار او در هر حال باشی و در صدد یافتن اسرار او مباش، و از بدی او کاوش نکن که بفهمی، و اگر بدی از او فهمیدی بدون عمد و قصد و بدون زحمت، برای آنچه فهمیدی همچون قلعه محکمی باشی و چون پرده ضخیمی به حدی که اگر نیزه ها برای یافتنش جستجو کنند آن را نیابند، چون پیچیده و مستور است از آنجا که نداند به سخن او گوش به ضرر او ندهد و در مشکلات و سختی ها او را تسلیم نکن، و در هنگامی که نعمتی به او دیدی بر او حسد مورز از لغزش او در گذر و از گناهانش صرف نظر کن، و اگر بر تو نادانی کرد بردباری در مقابل او داشته باش، و با مسالمت با او رفتار کن، زبان دشنام را از او بگردان و اگر ناصحی با او دغلی کرد جلوگیری کن و با او با بزرگواری معاشرت نما و هیچ قدرتی جز به خواست خداوند وجود ندارد. (رساله ی حقوق امام سجاد (ع) 1385).
از امام صادق علیه السلام نقل شده که فرمود: «حَسَنُ الْجَوَارِ يَعْمُرُ الدِّيَارَ وَيَزِيدُ فِي الْأَعْمَارِ»، «نیکی کردن همسایگان به یکدیگر، خانه ها را آباد و عمرها را طولانی می کند» (بحار الانوار، 1364) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُحْسِنِ إِلَى جَارِهِ» «کسی که ایمان به خدا و روز رستاخیز دارد باید به همسایگان خود نیکی کند.» (تفسیر المنار، 1360)

حق طلب کار

حق طلب کار تو این است که اگر دارا هستی به او بپردازی و کارش را راه بیندازی و غنی و بی نیازش کنی و او را تأخیر نیندازی و معطل نکنی، زیرا رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: نپرداختن توانگر، بدهکاری خود را، ظلم است. و اگر نداری او را به خوش زبانی خوشنود کنی و از او به آرامی مهلت بخواهی و به خوشی از خود بازگردانی و با این که مالش را بردی با او بد رفتاری نکنی زیرا این پستی است و قوه ای جز به کمک خداوند نیست» (رساله ی حقوق امام سجاد (ع) 1385).

حق کسی که به تو بدی کرده (دشمن)

حق کسی که از قضا به تو بدی کرده (یا اتفاقاً بدی نسبت به تو به دست او قرار گرفته) این است که اگر عمدا چنین کاری کرده بهتر است از او در گذری تا کدورت ریشه کن گردد و با این گونه مردم با ادب رفتار کرده باشی، زیرا خداوند می فرماید: و هر آینه کسی که به او ستم شده و انتقام جوید مسئولیتی ندارد... تا انجایی که می فرماید: این از کارهای پابرجا و درست است، و خداوند عز و جل فرمود: اگر کیفر دادید به همان اندازه باشد که زخم خوردید و اگر صبر کنید و بگذرید برای صابران بهتر است. این، در عمد است. و اما اگر بدی او به صورت تعمد نباشد با تعمد در انتقام به او ستم مکن تا عمدا او را به بدی عوض داده باشی بر کار خطا، و با او تا می توانی به نرمی و ملامت رفتار کن. «رساله ی حقوق امام سجاد (ع)، ص 574

حق احسان کننده

حق کسی که به تو احسان و نیکی کرده، آن است که سپاس گزار او باشی و همواره نیکی او را به یاد داشته و با گفتار نیک خود، او را به خیر و نیکی شهره نمایی و به هنگام دعای خالصانه ات با خدا، او را یاد کنی. اگر چنین کردی، به وظیفه شکرگذاری

دوین همایش بین المللی و چهارمین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی

دانشگاه تهران - ۳۰ آذر ۹۶

پنهان و آشکار خود عمل نموده ای و چون برایت میسر شد، در عمل نیز او را عوض دهی و گرنه هر لحظه مترصد جبران آن باشی. «در رساله ی حقوق امام سجاد (ع) 1385»

احسان معمولاً به معنی نیکوکاری تفسیر می شود، ولی گاه معنی وسیع تری برای آن ذکر شده و آن هر گونه عمل صالح، بلکه انگیزه های عمل صالح است. هنگامی که انسان چنان ایمان به خدا داشته باشد که گویی او را می بیند و او را در همه حال حاضر و ناظر بدانند، به سراغ اعمال صالح می رود و از هر گونه گناه و معصیت خودداری می نماید.

هنگامی که روز قیامت می شود، گفته می شود: چه کسی اجرش بر خداست؟ در جواب به آنها می گویند: کسانی که مردم را عفو کردند، و آنها بدون حساب داخل بهشت می شوند. «مجمع البیان، 1390»

«فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ» سوره شوری، آیه 40

و هر کس عفو و اصلاح کند، پاداش او با خداست. درست است که حقی از او ضایع شده و در مقابل ظاهراً چیزی نگرفته، اما به خاطر گذشتی که از خود نشان داده، گذشتی که مایه ی انسجام جامعه و کم شدن کینه ها و افزایش محبت و موقوف شدن انتقام جویی و آرامش اجتماعی است، خداوند بر عهده گرفته که پاداش او را از فضل بی پایانش مرحمت کند.

حق والدین (حق مادر و پدر)

5

حق مادرت این است که بدانی او تو را در جایی نگه داشته که کسی نگه نمی دارد و از میوه دلش به تو داده که کسی به کسی نمی دهد و از تو با همه وجودش از گوش و چشم و دست و پا و موی و پوست، با شادمانی و سرور نگرانی و نگهداری کرده، و ناملايمات غم و اندوه و نگرانی ها را تحمل می کند و شادان و خرم است که تو را سیر کند و خود گرسنه بماند، تو را بیوشاند و خود برهنه باشد، تو را سیراب کند و خود تشنه بماند، خود در آفتاب باشد و بر تو سایه افکند، با تحمل مشقت، آرامش و تنعم تو را فراهم آورد و با پذیرش رنج بی خوابی تو را از لذت خواب بهره مند سازد. شکمش ظرف وجود تو و دامنش پناهگاه امن تو و سینه اش چشمه جوشانی برای رفع عطش تو و جانش فدای تو شده و سرد و گرم روزگار را به خاطر تو پذیرا گشته است. پس باید به پاس این همه محبت و زحمت، شکرگذار او باشی و هرگز نمی توانی مگر خدایت یاری کند. «رساله ی حقوق امام سجاد (ع)، 1385»

اگر چیزی کم تر از آف وجود داشت خدا از آن نهی می کرد و این حداقل مخالفت و بی احترامی نسبت به پدر و مادر است، و از این جمله نظر تند و غضب آلود به پدر و مادر کردن می باشد. (جامع السعادات، بی تا)

نتیجه گیری

از مطالب پیش گفته نتایج ذیل حاصل می شود.

رویکرد حقوق اسلام نسبت به حق و کرامت انسانی، رویکرد واقع بینانه و جامع است همانطور که در این پژوهش حسب مورد به مصادیقی از این حقوق در حوزه حکومت، خانواده، روابط افراد با یکدیگر حق اقلیتهای دینی و سایر موارد اشاره گردید تبیین کننده آنست که دیدگاه اسلام نسبت به حقوق انسان ها و جامعه، با حفظ کرامت انسانی تبیین گردیده است که از منابع معتبر اسلامی بصورت شفاف قابل استنباط است و بر مبنای کرامت انسانی، میتواند از تمام حقوق مشروع بهره مند گردد.

بنابر این یکی از کاملترین و جامع ترین مبانی حق و حقوق ریشه در حقوق اسلام دارد که همه حوزه هارا پوشش داده است.

دومین همایش بین المللی و چهارمین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی

دانشگاه تهران - ۳۰ آذر ۹۶

فهرست منابع

- 1- مکارم شیرازی ، ناصر، 1387 ، تفسیر نمونه ، چاپ بیست و نهم، ناشر دارالکتاب الاسلامیه
- 2- حیدری نراقی ، محمد علی ، 1385، رساله حقوق امام سجاد شرح نراقی ، چاپ پنجم انتشارات مهدی نراقی
- 3- شهیدی ، جعفر ، 1372، ترجمه نهج البلاغه علی بن ابی طالب ، تهران انتشارات آموزشی انقلاب اسلامی
- 4- مجلسی ، محمد باقر بن محمد تقی ، 1366، بحار الانوار ، جلد 2، تهران، دارالکتاب اسلامی
- 5- نراقی ، محمد بن ابیذر، (بی تا) جامع السعادات نجف اشرف مطبعه النعمان
- 6- کلینی ، محمد تقی ، 1364، بحار الانوار ج 71 ترجمه حسن بن محمد ولی ارومیه . تهران جاویدان کتاب فروشی اسلامیة
- 7- عبده، محمد، 1360، تفسیر المنار ترجمه کریم جویباری تهران بعثت
- 8- نراقی ، احمد بن محمد مهدی ، 1391، رسایل و مسایل ، تهران ، نور محبت
- 9- بیستونی، محمد، 1390، تفسیر مجمع البیان، قم، بیان جوان، مشهد، آستان قدس رضوی به نشر .